

PUNANE RAAMAT

FLORIAN ILLIES

1913. SAJANDI SUVI

Saksa keelest tõlkinud Heli Mägar

Originaali tiitel:
Florian Illies
1913. Der Sommer des Jahrhunderts
S. Fischer Verlag, 2012

Toimetanud Triin van Doorslaer
Sarja kujundanud Jüri Jegorov
Disainer Villu Koskaru

Raamatu väljaandmist on toetanud Eesti Kultuurkapital.

© S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 2012
Tõlge eesti keelde © Heli Mägar ja Tänapäev, 2017

ISBN 978-9949-85-090-7

Trükitud OÜ Greif trükikojas

SISUKORD

Jaanuar	7
Veebruar	35
Märts	67
Aprill	93
Mai	115
Juuni	143
Juuli	163
August	179
September	203
Oktoober	223
November	245
Detsember	271
Valikbibliograafia	292
Tänuavaldus	299
Illustratsioonid	300

JAANUAR

See on kuu, mil Hitler ja Stalin kohtuvad jalutuskäigul Schönbrunni lossipargis, Thomas Mann tuleb peaaegu kapist välja ja Franz Kafka on armastusest peaaegu hullumas. Kass hiilib Sigmund Freudi juurde kušetile. On väga külm, lumi krudiseb jalge all. Else Lasker-Schüler on totaalselt vaesunud ja armunud Gottfried Benni, ta saab Franz Marcilt hobusega postkaardi, ent nimetab Gabriele Münterit ümmarguseks nulliks. Ernst Ludwig Kirchner joonistab Potsdami väljakul kokotte. Lennuk teeb esimese surmasõlme. Kuid kõigest sellest pole mingit kasu. Oswald Spengler kirjutab juba „Õhtumaa allakäiku”.

1913. aasta esimene sekund. Pimedas öös kaigub lask. On kuulda plöksatust, sõrm päästikul tõmbub pingule, järgneb teine kume lask. Alarmeeritud politsei ruttab kohale ja võtab laskja otsemaid kinni. Tema nimi on Louis Armstrong.

Kaheteistaastane oli tahtnud varastatud revolvriga tervitada uut aastat New Orleansis. Politsei pistab ta kongi ja saadab juba 1. jaanuari varahommikul parandusasutusse *Colored Waifs' Home for Boys*. Ta käitub seal nagu metsaline, nii et asutuse juhtaja Peter Davis ei leia muud nõu, kui poisile trompet pihku pista (tegelikult oleks ta tahtnud poisile vastu kõrvu anda). Louis Armstrong jääb ühtäkki vait, võtab pilli vaat et õrnalt vastu ning tema sõrmed, mis veel eelmisel ööl olid närviliselt näppinud revolvri päästikut, tajuvad taas külma metalli, kuid paugu asemel meelitab ta sealsamas direktorikabinetis trompetist välja esimesed soojad, ürgselt jõulised helid.

„Just kõlasid kesköised kahuripaugud. Kisa tänaval ja sillal. Kellahelin ja kellalöögid.” Nii annab Prahast teada dr. Franz Kafka, Böömi Kuningriigi Tööõnnetuskindlustusseltsi ametnik. Kaugel

Berliinis, Immanuelkirchstraße 29 korrusmaja korteris, on tema publikuks vaid üksainus isik, kuid Kafka jaoks terve maailm: Felice Bauer, pisut heledapäine, pisut kondine, pisut rohmakas kahekümne viie aastane Carl Lindströmi aktsiaseltsi stenotüüpist. Nad olid põgusalt tutvunud augustis, sadas nagu oavarrest, Felice'il said jalad märjaks, Kafka omad hakkasid kohe külmetama. Kuid seitsaadik kirjutavad nad teineteisele öösiti, kui teised pereliikmed magavad, lõõmavaid, lummavaid, kummalisi, ähmi ajavaid kirju. Ja pärastlõunati enamasti veel ühe kirja takkaotsa. Ükskord, kui Felice'ist polnud juba paar päeva midagi kuulda olnud, hakkas Kafka oma rahututest unenägudest ärganuna meeleeheitest „Metamorfoosi” kirjutama. Ta oli Felice'ile sellest loost jutustanud, veidi enne jõule oli ta selle valmis saanud (nüüd lebas see kirjutuslaualaekas kõrvu kahe fotoga, mis Felice oli talle endast saatnud). Kuid sellest, kui kiiresti võis kauge armas Franz ise kohutavaks mõistatuseks muunduda, sai Felice aimu alles tollest vana-aastaõhtul kirjutatud kirjast. Kas Felice lööks teda kõvasti vihmarajuga, kui ta jääks lihtsalt voodisse lebama, ehkki nad oleksid kokku leppinud kohtumise Maini-äärses Frankfurdis, et pärast näitust teatrisse minna, küsib Kafka sissejuhatuseks asja eest, teist takka, kasutades kolmekordselt tingivat kõneviisi. Ja siis, näiliselt süütult, kinnitab ta nende ühist armastust, unistab sellest, et nende käed oleksid lahutamatult kokku seotud. Et siis jätkata: „On täiesti võimalik, et kunagi viidi sel moel kokkuseotud paar tapalavale.” Milline võluv mõte, millest pruudile kirjutada. Pole veel teineteisele suudki antud, juba fantaseerib mees üheskoos tapalavale minekust. Kafkat ennastki näib temast väljapaiskuv hetkeks ehmatavat: „Aga mis mulle kõik pähe ei tule?” kirjutab ta. Seletus on lihtne: „Selles on süüdi number 13 uues aastaarvus.” Niimoodi algab siis 1913 maailmakirjanduses: vägivaldse fantaasiaga.

Otsimiskuulutus. Kadunud on Leonardo „Mona Lisa”. Maal varastati 1911 Louvre’ist ja ikka veel pole leitud ühtegi niidiotsa. Pablo Picasso kuulatakse Pariisi politseis üle, kuid tal on alibi ja ta tohib jälle koju minna. Leinavad prantslased asetavad Louvre’is tühja seinä äärde lillekimpe.

Jaauari esimestel päevadel, millal täpselt, me ei tea, saabub Krakovist rongiga Viini Põhjavaksalisse üks pisut kasimatu, kolmekümne nelja aastane venelane. Väljas tuiskab. Mees lonkab. Juukseid pole ta sel aastal veel pesnud, tema puhmas vuntsid, mis lokkava tihnikuna nina all laiutavad, ei suuda varjata rõugearme näos. Ta kannab kirsasaapaid ja täistuubitud kohvrit, kohale jõudes astub ta kohe trammi peale, et sõita Hietzingi linnaossa. Tema passis seisab „Stavros Papadopoulos”, mis peaks kõlama kreeka-gruusia seguna, ning sellise kasimatu väljanägemise juures ja sellise külma ilmaga ei äratanud see üheski piirivalvuris mingit kahtlust. Eelmisel õhtul Krakovis, oma endises maapao paigas, oli ta viimast korda võitnud Leninit malemängus, seitsmendat korda järjest. Malet mängida oskas ta märksa paremini kui rattaga sõita. Lenin oli meeleheitlikult püüdnud talle ka rattasõitu selgeks õpetada. Revolutsionäärid peavad olema kiired, oli Lenin ühtejärke korrutanud. Kuid mehel, kelle pärisnimi oli Jossif Vissarionovitš Džugašvili ja kes nüüd oli võtnud endale nimeks Stavros Papadopoulos, ei tahtnud rattasõidu õppimine kuidagi edeneda. Enne jõule oli ta kiilasjäät libedatel Krakovi munakivitänavatel hullusti kukkunud. Ta jalg oli veel marraskil, põlv nikastatud, kõigest paari päeva eest oli ta jala saanud jälle maha panna. Minu „imeline grusiin”, oli Lenin talle naeratades öelnud, kui mees tuli longates oma võltsitud passi järele, et Viini sõita. Ja head reisi, seltsimees.

Segamatult ületas ta riigipiirid, rongis töötas ta palavikuliselt oma käsikirjade ja raamatutega, mida ta ümberistumisel närviliselt kohvrise toppis.

Nüüd, saabunud Viini, loobus ta võõrapärasest varjunimest. 1913. aasta jaanuarist alates ütles ta: minu nimi on Stalin, Jossif Stalin. Kui ta oli trammist maha astunud, nägi ta oma paremal käel kahkjast talvehämarikus heledalt valgustatud Schönbrunni lossi, selle taga parki. Ta läheb aadressil Schönbrunner Schlosstraße 30, nii seisab väikesel sedelil, mille Lenin oli talle andnud. Ja lisanud: „Helistada Trojanovski uksekella.” Niisiis kopsib ta saapad lumest puhtaks, nuuskab taskuräti sisse ja vajutab pisut ebakindlalt kellanupule. Kui uksele ilmub toatüdruk, ütleb ta kokkulepitud parooli.

1
2

Viinis, Berggasse 19 hiilib üks kass Sigmund Freudi töötuppa, kus parasjagu on kolleegiumile kogunenud kolmapäevane seltskond. See on juba teine üllatuskülaline lühikese aja jooksul: hilissügisel oli meeste seltskonnaga ühinenud Lou Andreas-Salomé, keda esialgu umbusklikult piieldi, nüüd aga ihalevalt austatakse. Lou Andreas-Salomé sukapaela küljes kõlkus terve rodu notitud vaimusuuruste skalpe: Nietzschega oli ta olnud Rooma Peetri kirikus pihitoolis, Rilkega voodis ja Venemaal Tolstoil külas, väidetavalt oli Frank Wedekind nimetanud tema järgi oma „Lulu” ja Richard Strauss oma „Salomé”. Nüüd oli Lou’le vähemasti intellektuaalselt alistunud Freud: Lou tohtis sel talvel elada koguni Freudi töökorrusel, arutada temaga uut raamatut „Tootem ja tabu”, mille kallal Freud parasjagu töötas, ning kuulata, kuidas Freud kurtis oma muret C. G. Jungi ja Zürichi ärataganenud psühholoogide üle. Ent eeskätt lasi tollal 52-aastane Lou Andreas-Salomé, kelle sulest oli ilmunud juba mitu raamatut vaimu ja erootika kohta, meistril isiklikult endale psühoanalüüsi alast koolitust anda, et avada märtsis Göttingenis oma

praksis. Nii istub ta siis pidulikul kolmapäevakolleegiumil, tema kõrval õpetatud kolleegid, paremal juba tollal legendaarne kušett ja kõikjal väikesed skulptuurid, mida antiigihull Freud kogus trööstivaks olevikust pagemiseks. Kui Lou uksest sisse astus, lipsas sellesse hardasse ringi ka kass. Freud oli algul kimbatuses, ent kui ta nägi, millise uudishimuga takseeris kass Kreeka vaase ja Rooma pisi-skulptuure, lasi ta heldinult kassile piima tuua. Lou Andreas-Salomé kirjeldab: „Kuid Freudi kasvavale kiindumusele ja imetlusele vaata-mata ei osutanud kass talle mingit tähelepanu, suunas oma viltuste pupillidega rohelised silmad külmalt talle nagu suvalisele objektile ning kui Freud kasvõi hetkekski soovis kassi egoistlikult nartsissistlikust nurrumisest midagi enam, pidi ta jala mugavast leentoolist välja sirutama ja üritama oma saapanina võluvalt leidlike liigutustega kassi tähelepanu võita.” Nüüd sai kass iganädalase juurdepääsu kolleegiumile, kui ta oli haigevõitu, tohtis ta kompressidesse mähituna ka Freudi kušetil lebada. Kass osutus teraapiale vastuvõtlikuks.

À propos haigevõitu. Kus on õigupoolest Rilke?

Kaasaegsete hinges pesitseb kartus, et 1913 võiks osutada õnnetust toovaks aastaks. Gabriele D'Annunzio kingib sõbrale oma „Püha Sebastiani martüüriumi” ja dateerib selle pühenduses igaks juhuks „1912 + 1”. Ning Arnold Schönberg hoiab õnnetu arvu pärast hinge kinni. Sugugi põhjusega ei leiutanud ta kaksteisthelimuusika – moodsa muusika alusmeetodi, mille sünnile aitas kaasa ka looja hirm järgneda võiva ees. Ebausuvaimust sündinud ratsionaalsus. Schönbergi teostes ei kohta arvu 13, ei taktina, isegi mitte leheküljenumbrina. Kui ta kohkumusega märkas, et tema ooperi pealkiri

„Mooses ja Aaron” sisaldab 13 tähte, tõmbas ta Aaronist teise a-tähe maha ja nii jäi ooperi nimeks „Moses und Aron”. Ja nüüd siis terve aasta õnnetu arvu tähe all. Schönberg oli sündinud 13. septembril ja teda valdas paaniline hirm, et ta sureb reedesel päeval, 13. kuu-päeval. Kuid miski ei aidanud. Arnold Schönberg suri reedel, kolmeteistkümnendal (küll alles 1913 + 38, seega aastal 1951). Ent ka aastal 1913 on tema jaoks üks ilus üllatus varuks. Ta saab avalikult vastu kõrvu. Kuid kõigest järgemööda.

1
4

Kõigepealt Thomas Manni etteaste. 3. jaanuari varahommikul istub Mann Münchenis rongi peale. Ta loeb esmalt ajalehti ja kirju, vaatab aknast Tüüringi metsa lumiseid nõlvu ja suigatab siis ülekõetud kupees, mõlgutades muremõtteid oma Katia pärast, kes on taas sõitnud ravikuurile mägedesse. Suvel oli ta käinud naist Davosis vaatamas ning arsti ootetoas oli talle järsku pähe turgatanud pikema jutustuse idee, kuid nüüd näib see sanatooriumilugu mõttetuna, liialt elukaugena. Pealegi on paari nädala pärast ilmumas tema „Surm Veneetsias”.

Thomas Mann istub rongis ja muretseb oma garderoobi pärast, teda pahandab see, et pikkadel rongisõitudel lähevad riided alati kortsu, ta peab laskma mantli hiljem hotellis veelkord üle pressida. Ta tõuseb, lükkab kupeeukse lahti ja otsustab pisut edasi-tagasi kõndida. Tema hoiak on nii jäik, et teised reisijad arvavad: konduktor tuleb. Rongiakna taga lendavad mööda Dornburgi lossid, Bad Kösen, lund täis tuisanud Saale jõe viinamarjanõlvad, viinapuude read jooksmas nõlvu pidi üles kui sebratriibud. Õigupoolest kena vaatepilt, aga mida lähemale jõuab Berliin, seda enam tunneb Thomas Mann, kuidas hirm temas pead tõstab.

Kohe pärast rongist väljumist laseb Mann end sõidutada hotelli Unter den Linden ning vaatab vastuvõtulaua juures ringi, kas teised hotellikülalised, kes tema selja taga liftide suunas tunglevad, ta ikka

ära tunnevad. Siis läheb ta oma tupp, mis on seesama nagu ikka, et aeganõudva põhjalikkusega ümber riietuda ja pisut veel oma vuntse kammida.

Grunewaldis, linna lääneosas, seob samal ajal Alfred Kerr oma Höhmannstraße 6 villa riietustoas ette ristlipsu ja keerutab vurrutsi võitlushimuliselt ülespoole.

Nende duell peab algama kell kaheksa. Veerand kaheksa istub kumbki oma troskasse. Nad sõidavad Kammerteatri ette, jõuavad üheaegselt kohale. Ega tee teineteisest väljagi. On külm, kumbki kiirustab ruttu siseruumidesse. Kunagi varemalt oli Alfred Kerr, Saksamaa tähtsaim kriitik ja ennast täis ülbitseja, palunud Bansinis, Läänemere kuurordis, Katia Pringsheimi, rikka kassisilmadega juuditari kätt. Kuid too oli lükanud Kerri, Breslaust pärit uhke ja ulja mehe tagasi ning heitnud end Thomas Manni, selle pulkkange hantseadi rinnale. Täiesti arusaamatu. Aga võib-olla avaneb tal täna õhtul võimalus kätte maksta.

Thomas Mann võtab esimeses reas istet ja püüab mõjuda väarikalt rahulikuna. Täna õhtul mängitakse Berliinis esimest korda tema „Fiorenzat”, teost, mille ta kirjutas ajal, kui õppis Katiat tundma ja armastama. Aga ta aimab, et täna võib teda oodata ees läbikukkumine, see tükk on talle juba pikemat aega peavalu valmistanud. Poleks tasunud seda draamavormis kirjutada, siis ehk oleks saanud draamat ära hoida, mõtleb ta. „Ma üritasin üht-teist päästa, kuid ei usu, et mind kuulda võetakse,” oli ta Maximilian Hardenile kirjutanud enne Müncheni Mauerkircherstraße 13 korterist teeasumist.

Talle oli äärmiselt vastukarva õnnetusele avasilmi vastu minna. See ei olnud Thomas Manni vääriline. Aga see, mida ta oli näinud detsembris proovides, ei töotanud midagi head. Piinatult jälgib ta näidendit, mis peaks ellu äratama Firenze kõrgrenessansi, aga tükk ei taha kuidagi vedu võtta, on pigem uuh kui Uffizi.

Mingil hetkel söandab Mann heita vargsi pilgu üle vasaku õla. Ta avastab seal kolmandas reas istuva Alfred Kerri, kes pliiatsiga

midagi märkmikusse kribib. Sügav on pimedus saalis, ometigi arvab ta nägevat Kerri näol naeratust. Niimoodi naeratab sadist, kes rõõmustab selle üle, et lavastus pakub talle küllaga ainekst piinamiseks. Ja püüdnud kinni Thomas Manni rahutu pilgu, käib tema kehast läbi eriline mõnuvärin. Kerr naudib seda, et Thomas Mann ja tema ebaõnnestunud „Fiorenza” on tal nüüd pihus. Sest ta teab: tal on plaanis pigistada väga kõvasti, ja kui ta lahti laseb, variseb Fiorenza elutult põrandale.

Siis langeb eesriie, järgneb sõbralik aplaus, koguni nii sõbralik, et lavastajal avaneb võimalus kutsuda oma ainsa tõeliselt õnnestunud lavastuse puhul Thomas Mann kaks korda lavale. Too ei jäta seda järgmistel nädalatel oma lugematutes kirjades kordagi märkimata. Kaks korda! Ta püüab väarikalt kummardada, kaks korda (!), see mõjub pigem kohmakalt. Kolmandas reas istub Alfred Kerr, kes ei plaksuta. Veel samal ööl, jõudnud oma villasse Grunewaldis, laseb ta tuua endale teed ja hakkab kirjutama. Võidukalt istub ta kirjutusmasina taha ja paneb esiteks kirja Rooma ühe. Kerr nummerdab oma kirjatüki lõigud ühekaupa, nagu oleksid need kogutud teoste köited. Kõigepealt ihub ta mõõka: „Autor on peen, pisut arglik hingeke, kelle juured on rajanud endale vaikse kodu istmikus.” Ja siis laseb ta täiest rauast: daam Fiorenza, keda võib vaadelda ka Firenze sümbolina, olevat täiesti veretu, kogu tükk raamatukogudes kokku kirjutatud, puine, kuiv, jõuetu, kitsilik, tarbetu. Need on Kerri sõnad.

Kui Kerr on kümnenda lõigu nummerdanud ja lõpetanud, võtab ta rahulolevalt viimase lehe kirjutusmasinast. Tõeline hävitustöö.

Järgmisel hommikul, kui Thomas Mann astub rongi, et sõita tagasi Münchenisse, laseb Kerr viia teksti ajalehe Der Tag toimetusse. Artikkel ilmub 5. jaanuaril. Kui Thomas Mann seda loeb, on ta täiesti löödud. Ta olevat „ebamehelik”, nii kirjutab Kerr – see haavab Manni kõige enam. Vahet pole, kas Kerr vihjas sellega Thomas Manni salajas hoitud homoseksuaalsusele või mõtles ta seda üksnes

vihjena Manni¹ nimele. Kerr, kellega suutis võistelda vaid Kraus, nägi väga täpselt, kuhu saab sõnadega valusa haava lüüa. Thomas Mann on igatahes sügavalt haavunud, südamepõhjani, nagu ta kirjutab. Kogu 1913. aasta kevadtalve ei suuda ta sellest kriitikast toibuda, ükski päev ei möödu vihavimmata, ühestki kirjast ei puudu vihje sellele kuramuse Kerrile. Mann kirjutab Hugo von Hofmannsthalile: „Ma enam-vähem teadsin, mis sealt tulla võib, aga see ületas kõik ootused. MürGINE plära, mille taga peab kõige pahaaimamatumgi märkama isiklikku tapahimu!”

Armas Thommy, ta kirjutas seda üksnes seepärast, et ta mind endale ei saanud, ütleb ravikuurilt tagasipöördunud Katia lohutuseks ja paitab emalikult mehe pead.

Luuakse kaks rahvuslikku müüti: New Yorgis ilmub ajakirja Vanity Fair esimene number. Essenis avab Karl ja Theo Albrechti ema Aldi supermarketi prototüübi.

Ja kuidas läheb Ernst Jüngeril? Esialgu võib veel hindeks anda „hea”. Just sellise hinnangu saab 17-aastane Jünger Hamelni uuenduskoolis oma kirjandi eest Goethe „Hermanni ja Dorothea” teemal. Ta küll kirjutas: „Värssteos viib meid Prantsuse revolutsiooni aegadesse, mille lõõmav tõrvikukuma äratav isegi vaikse Reini oru rahumeelised elanikud nende igapäevaelu rahulolevast poolunest.” Kuid õpetaja ei pidanud seda piisavalt heaks. Ta kirjutas punase tindiga äärele: „Väljenduslaad seekord liialt asjalik.” Meie saame teada: Ernst Jünger oli asjalik juba siis, kui teised teda veel täismehete ei võtnud.

1 Mees (saksa k.) – siin ja edaspidi tõlkija märkused.